

TAGOLATLAN MONDATOK BESZÉDFUNKCIÓ SZERINTI

MEGOSZLÁSA

Dienes Dóra

A tagolatlan, a szerkesztetlen és a hiányos mondat-egységek elhatárolásával, a köztük fennálló különbségekkel *A szerkesztettség hiányosság és szövegösszefüggésbeli ki-egészülése* c. dolgozatomban foglalkozom. /NytudÉrt. 98.; sajtó alatt./

A tagolatlan és többnyire szerkesztetlen mondat-egységek három csoportba különülnek aszerint, hogy milyen beszéd-funkció dominál bennük. /A beszéd hármas funkciójáról l. PAPP ISTVÁN-ra hivatkozva BERRAR JOLÁN, *Magyar Történeti Mondattan.* Bp., 1957. 8; DEME LÁSZLÓ, *Az általános nyelvészet alapjai.* Bratislava, 1969. 10/

a/ A k i f e j e z é s dominál a felkiáltásokban, amelyek szófajukat tekintve lehetnek indulatszók: *Oh! Túl-ldrom!*; vagy főnevek, tulajdonnevek: *Jézus Mária!*

A beszélő személye, valósághoz való hozzáállása, tehát a kifejezés kerül előtérbe a módosítószóval adott vá-laszokban is: *Igen. Nem. Nand.* A módosítószók természetük-nél fogva nem illeszkednek szervesen semmiféle mondatformá-ba, az indulatszókhoz hasonlóan.

b/ A b e f o l y á s o l á s , f e l h í v á s , tehát a hallgató személye kap nagyobb súlyt a felszólítá-sokban. Ezeknek egy része a beszélőnek a hallgatóra irányu-

ló akaratát kifejező indulatszó, amely mozgósíthat állatokat: *Gyi! Hess!*, és embereket: *Nosza! Mars!*

Ide tartoznak a vezényszók is, melyeknek jellemző szófaja a főnév: *Sorakozó! Tűz!*, de igealak is lehet: *Pihenj! Feküdj!* Ritkábban határozószó: *Előre!* vagy melléknév: *Ball! Jobb!*

A megszólítás funkciója a hallgató figyelmének a felkeltése. Itt a felszólításnak egy olyan önállósult fajtajáról van szó, amely mindig csak egyet jelenthet: 'Figyelj rám!'. Szófaja gyakran tulajdonnév: *Pista!*; névmás: *Te!*; de lehet köznévi is: *Uram! Kisasszony! Felség!* Egy indulatszó és egy mondatszó is ide sorolható: *Hé! Halló!*

c/ A valóságról, a külvilágról szóló *t á j é k o z - t a t á s* illetve *á b r á z o l á s* a fő funkciója a következő mondattípusnak. Az indulatszók közül a hangutánzók tartoznak ide: *Reccs. Puff.*

A címek és feliratok nagy részét is ide sorolhatjuk: *Hamlet; Étterem; Cipőbolt* stb.

Szépirodalmi művekben - versben és prózában egyaránt - az író olykor úgy teremt atmoszférát, úgy írja le a környezetet, hogy predikatív szerkezetek alkalmazása helyett csak felsorolja a valóság egyes elemeit. Többnyire puszta főneveket, olykor jelzős vagy határozós szerkezeteket használ: "*Puhafa, pántlika, lomb és dobogó!*", "*Kuszált, barna Kossuth-szakáll, furcsán vibráló acéllék szemek.*" /Babits: *Gólyakalifa*/; "*Az alvilági lány s az ifjú lord. Haldíra gázolt viscount...*" /Heltai: *Detektívregény*/.

Az ilyen típusú mondatok jelentik a legtöbb problémát, értelmezésükre több megoldást is találhatunk. A fölérendelt tagot "...gyakran állítmánynak nevezik a szakirodalomban, esetleg azzal a kísértő magyarázattal, hogy a beszédhelyzetben az alany maga a szemlélt valóságrészlet". /MMNyR. II, 100/ Ezt a felfogást nem tekinthetjük általánosan elfoga-

dottnak: "Olykor nem is bizonyos, hogy - főleg a helyzetből - odaérthető mondatrész alany-e vagy állítmány." /MMNy. 211/.

Véleményem szerint abból kell kiindulnunk, hogy ezek a tagolatlan ábrázoló mondatok tipikusan az í r o t t nyelvhasználat sajátjai, a beszélt nyelvben csak elvétve fordulnak elő. A művészi ábrázolás olyan eszközt talál ebben a grammatikai megoldásban, amely az olvasó számára a szavak képzetkeltő erején keresztül szinte képszerűen eleveníti meg az író által megjelenített valóságot, szavakkal pótolja a látványt. Úgy irányítja a figyelmet a valóság egyes részleteire, mint ahogy a filmfelvevőgép mozog tárgyról-tárgyra, ha egy jelenet színhelyét és különösen annak egyes részleteit kívánja bemutatni. Úgy tűnik, az ilyen mondat csak ábrázol, és alig-alig tölti be a többi mondatra jellemző kifejező és felhívó szerepet.

RIES meghatározása szerint "A mondat egy grammatikailag formált legkisebb beszédegység, amely tartalmát a tartalomnak a valósághoz való viszonya szempontjából fejezi ki" /id. BERRAR: i.m. 8/. A tartalomnak a valósághoz való viszonya a fenti típusú mondatokban speciális, minden más mondattól eltér, hiszen a felsorolt valóságelemeknek csak a puszta létét érzékelteti a szerző, é r z é k e l - t e t i, nem pedig állítja a szó grammatikai /predikáció/ értelmében. Ezért nincs is értelme annak, hogy megpróbáljuk a szavakat valamilyen mondatrészi kategóriába sorolni; valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy itt a szavak mint lexikális egységek, magasabb szerkezetbe ágyazottság nélkül, pusztán a kontextus értelmező erejére támaszkodva képesek sajátos stílusértékű, dominánsan ábrázoló funkciójú mondatokat /mondategységeket/ alkotni.

Ezeket a mondatokat nem azonosíthatjuk a hiányzó alanyú vagy állítmányú mondategységekkel, mert ezek nem az

úgynevezett "jól alkotott mondatok" csonka változatai. A "jól alkotott mondat a legnagyobb nyelvtani szerkezet abban az értelemben, hogy más szintaktikai szerkezetek, de a szavak /szóalakok/ is önmagukban mondatrészek, eredetileg arra rendelve, hogy egy mondat keretében foglaljanak helyet" /TELEGDI ZSIGMOND, *Bevezetés a nyelvtudományba*. Bp., 1967. II, 14/. Az itt felsorolt példákban a szavak illetve szó szerkezetek azonban éppúgy nem illeszkednek egy "jól alkotott mondat" — helyesebben mondategység — keretébe, mint az indulatszók és a módosítószóval adott válaszok. RÁCZ ENDRE is utal erre a hasonlóságra: "Az efféle mondatok igen közel állnak a tagolatlanokhoz"

/MMNy. 211/. Ő azonban ide sorolja a címeket és a feliratokat is: "Ilyenfélék a feliratok, címek is." /MMNy. 211/.

Ezt a megállapítást csak a két mondat típus formájára vonatkozólag fogadhatjuk el, mert minőségileg különböznek szituációjukban és funkciójukban, azaz *c é l j u k* szerint. A címek ugyanis mindig közvetlenül, fizikailag kapcsolódnak egy-egy valóságrészlethez: egy előttünk lévő művészi alkotásról, újságról stb. mondják el azt, hogy az a *Tom Sawyer kalandjai*, a *Laokoon-csoport* vagy a *Népszabadság* — megkülönböztetve őket az összes többi könyvtől, szobortól, újságtól stb.; illetve tájékoztatnak arról, hogy az előttünk lévő helyiség étterem-e vagy cipőbolt; az olvasót, hogy a könyv következő szakasza a hatodik fejezet stb. Nem grammatikailag, de a szituációt tekintve kielemezhető tehát egy olyan viszony, amely megfelel a predikatív szerkezetnek: egy szemlélt valóságrészletről állítjuk, hogy az "*Étterem*", vagy "*Népszabadság*", azaz valamilyen kategóriába soroljuk, vagy megkülönböztető tulajdonnevet adunk neki, s ezzel mintegy azonosítjuk.

Az említett tagolatlan mondategységek viszont nem a szituációban, hanem a kontextusban nyernek értelmet. Nem

áll mellettük a megfelelő valóságrészlet a maga tárgyi realitásában, a hallgató, illetve az olvasó számára pusztán nyelvi síkon, nyelvi közvetítéssel jelenik meg az író által láttatni kívánt valóság.

E mondategységek sajátos stílusértéke abban rejlik, hogy az ábrázoló funkció annyira előtérbe kerül a kifejező és felhívó funkció rovására, hogy az író személye a lehető legnagyobb mértékben háttérbe szorul, s így az olvasót szinte közvetlen kapcsolatba hozzák a valósággal. A tagolatlan ábrázoló mondategységek mindig egy vagy több főnévből állnak, s ezek gyakran bővülnek jelzőkkel. Ilyen értelemben grammatikailag szerkesztettek lehetnek; azonban maguk a főlérendelt tagok soha nem tartoznak önmagukkal azonos szintű grammatikai konstrukcióba, tehát *m i n t m o n d a t e g y s é g e k e t* a tagolatlanok közé sorolom őket, hasonlóan a nem predikatív címekhez és feliratokhoz.

Ezeknek a tagolatlan mondatoknak — mint láttuk — fő céljuk a környezet tárgyainak felsorolása, a helyzet megjelenítése, a külső jellemzés. De ugyanígy alkalmasak a belső valóságnak, a szereplők gondolatainak leírására is: "*Szép kis háromszobás ház.*" /Móricz Zsigmond: Rokonok. Bp., 1955. OK. I, 25/ [Ti. ez minden vágya a regényhősnek.] — Máskor a hanglejtés hordozza, vagy inkább hordozná a valódi tartalmat: "*No, a Lajos bácsi...*" /Móricz: i.m. 21/ [Ti. a házaspár bosszankodva és gyanakvással fogadja Lajos bácsi közeledését.]

Előfordulnak megszakított gondolatok, szövegtöredékek is: "*...a város dicsősége... az érdem és az igazság...*" /Móricz: i.m. 20/. A két kifejezéssel a gratuláló levelek stílusát, a hangzatos szavak mögé bújtatott, erőltetett, öszintétlen szervilizmust jellemzi az író.

Az itt idézett példáknak tagolatlan, ábrázoló érté-

kü mondatait összevetve a szerkezetileg kétségtelenül hiányos mondategységekkel megállapíthatjuk, hogy a két mondat-típus között minőségi különbség van. A hiányos mondategységekben ugyanis többnyire minden nehézség nélkül rekonstruálhatjuk az eredeti predikatív szerkezetet; ezzel szemben a tagolatlan mondatokban a predikatív viszony olykor csak a szituációban fedezhető fel, mint például a címek, feliratok esetében, máskor még a szituációban sem találjuk meg az alany—állítmány kapcsolat nyomait. Mivel ezek a mondatok pusztán a szavak képzetkeltő erejében lévő információt emelik a közlés szintjére, építőelemeik, a főnevek /vagy jelzős főnevek/ nem hordoznak mondatrészi minőséget, sem alannak sem állítmánynak nem tekinthetők, hanem az indulatszókhoz hasonlóan mintegy mondatszóként vesznek részt a szöveg felépítésében.

SPEECH-FUNCTIONS OF NON-ANALYSABLE SENTENCES

by

Dóra Dienes

The paper classifies the ultra-short non-analysable sentences on the basis of their dominant speech-function: expression, order or description. The characteristic form class for these sentences is interjection; however, other word classes also appear within ultra-short sentences, such as nouns, verbs and sometimes adverbs or adjectives.

One type of non-analysable descriptive sentences, consisting merely of a noun, are often considered as elliptical ones. The author points out the difference between elliptical and non-analysable sentences and claims that the two types - in spite of their likeliness in appearance - should be strictly distinguished from each other, because they are different in their function, aim and origin.

Thus there is no reason to investigate what parts of a sentence these independent nouns are. As they form a sentence alone, they can be taken neither for subject nor for predicate. Their role in the sentence is similar to that of sentence-words or interjections.